

RAZMIŠLJANJE O NEKIM HISTORIOGRAFSKIM PROBLEMIMA VIŠENACIONALNE RIJEČKE BISKUPIJE (1925.-1969.)

Marko MEDVED

Teologija u Rijeci, Područni studij Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

UDK: 262.2(497.5 Rijeka)“1925/1969“

282(497.5 Rijeka)“1925/1969“

UDC: Prethodno priopćenje

Ključne riječi: Crkva, Riječka biskupija, historiografija, fašizam, komunizam.

Povijest Riječke biskupije obuhvaća dva razdoblja. Nastanak 1925. i naredna dva desetljeća riječke Crkve odvijaju se u razdoblju talijanske uprave. Nakon svršetka rata 1945. pa sve do 1969., kada nastaje riječko-senjska nadbiskupija i metropolija, obilježeno je komunizmom. Radi državno-političkog razvoja prilika nakon Drugog svjetskog rata razdoblje tijekom talijanskog fašizma još uvijek je nedovoljno poznato. Iako nas od toga vremena dijeli samo sedamdeset godina, današnja crkvena i društvena javnost ne poznaje i posve ignorira imena, datume i činjenice vezane za život riječke Crkve tijekom talijanske uprave, ali i nakon nje. Historiografi su do sada o njima najčešće pisali parcijalno te su bili uvjetovani nacionalnom ili ideološkom pripadnošću. Stradanje Crkve u ratu, vrijeme poraća i godine u komunizmu sve do stvaranja Riječko-senjske nadbiskupije čekaju da budu istražene. Među historiografskim imperativima u analizi te stranice Riječke biskupije autor posebno ističe potrebu kontekstualizacije i integracije hrvatsko-talijansko-slovenskih izvora.

Uvod

Može se reći da su rasprave o povijesti hrvatsko/slovensko-talijanskih odnosa 20. stoljeća intenzivne i relativno brojne, te da historiografija ne samo utječe na dodire i razmjene među narodima, već da katkada i sama postaje poviješću.

Ispravno piše Franko DOTA: „Historija hrvatsko-talijanskih odnosa na sjevernom Jadranu u drugoj polovici dvadesetog stoljeća ne obuhvaća samo povijest ratovanja, međudržavnih i međunacionalnih odnosa, diplomatskih pregovora, kulturnih dodira ili ekonomske razmjene, već i povijest rasprava o toj povijesti, kao i povijest konstrukcije povijesti i njezine političke upotrebe. To se posebice odnosi na historiju fašističke vlasti i represije, historiju talijanske državne antislavenske ideologije i politike, na historiju nacionalnog i klasnog sukoba u doba rata, odnosa talijanskog i jugoslavenskog pokreta otpora te stradanja i masovnog iseljavanja Talijana iz Istre.“¹ Potrebno je da se historiografija bavi sama sobom „jer na taj način postaje svjesnija svoje političke i ideološke funkcije, i prestaje bježati od nje skrivajući se iza ideološkog konstrukta znanstvene objektivnosti“.²

Središnji događaj crkvene povijesti Rijeke između Prvog i Drugog svjetskog rata jest osnivanje samostalne biskupije. Naime 1925. papa Pio XI. osnovao je dijecezu sa sjedištem u gradu svetoga Vida. Time je u godinama talijanske uprave ostvarena želja Riječana koji su još od 16. stoljeća u više navrata svoj grad bezuspješno pokušavali uzdići na razinu dijecezanskoga centra. Dakle, s obzirom da je Rijeka postala biskupijskim središtem tijekom razdoblja fašističkog režima, gore navedeno promišljanje Franka Dote djelomično se odnosi i na historiografske probleme riječke crkvene povijesti.

Crkvena povijest jest posebna i drugačija s obzirom na svjetovnu (građansku) povijest.³ Kako ističe suvremeni hrvatski crkveni povjesničar Franjo Šanjek „zadatak svakog crkvenog povjesničara sastoji se u proučavanju ljudskog lica Crkve u svjetlu historijskih činjenica, ne odveć *događajno* nego *globalno*, vodeći računa o bogatstvu religioznog života i razvoju religioznog mentaliteta u prošlosti *opće* i *nacionalnih* crkava.“⁴

Crkvena situacija u Rijeci tijekom talijanskoga fašizma slična je obližnjim višenacionalnim biskupijama (Porečko-pulskom, Tršćansko-koparskom, Krčkom, Goričkom, Zadarskom) koje su nakon sloma Habsburške monarhije pripojene Kraljevini Italiji. U njoj se rađao totalitarni fašistički poredak koji će

1 Franko DOTA, *Zaraćeno poraće. Konfliktni i konkurentski narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre*, Zagreb 2010., 3.

2 Isto, 5.

3 O zadaćama i posebnostima crkvene povijesti u odnosu na svjetovnu povijest upućujemo na jednoga od najvažnijih crkvenih povjesničara 20. stoljeća. Usp. Hubert JEDIN, *Chiesa della fede, chiesa della storia. Saggi scelti*, Brescia 1972. Isti, “Storia della Chiesa come teologia e storia”, *Communio*, 8 (1979.), 5-14; hrv. prij. “Povijest Crkve: teologija ili povijest?”, *Svesci KS*, 36 (1979.), 28-31. Tomislav Janko ŠAGI-BUNIĆ, *Katolička Crkva i hrvatski narod*, Zagreb 1983.

4 Franjo ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata. Srednji vijek*, Zagreb 1993., 4.

ujesen 1922. službeno preuzeti kormilo rimske vlade. Crkvena zajednica Rijeke ranjena je napetostima, kako iznutra između svećenika različitih nacionalnosti (osobito između biskupa Talijana i hrvatsko-slovenskog klera), tako i u odnosima Crkve prema svjetovnim vlastima. Tim je problemima glavni uzrok neprijateljska režimska politika prema Hrvatima i Slovencima, sve do provođenja odnarođivanja. Posebnost riječkih prilika u odnosu na druge prije spomenute višenacionalne biskupije jest u tome da se upravo u takvim okolnostima ovdje stvara biskupija i uspostavljaju strukture koje će nužno biti obilježene uvjetovanostima tadašnje društvene i ideološke situacije.

Radi državno-političkog razvoja prilika nakon Drugog svjetskog rata ta je stranica naše recentne povijesti još uvijek nedovoljno poznata. Iako se radi samo o sedamdeset ili osamdeset godina koje nas dijele vremena talijanske uprave, današnja crkvena i društvena javnost ne poznaje i posve ignorira imena, datume i činjenice vezane za život riječke Crkve toga razdoblja.

Kako bi se ispravno mogla procijeniti djelatnost talijanskih crkvenih upravnika Rijeke, valja ispitati cjelokupnu njihovu aktivnost, uključujući i najosjetljivije elemente koji su u hrvatskoj i slovenskoj javnosti često zasjenili ostatak djelatnosti biskupa. No treba znati da je djelovanje biskupa u najvećoj mjeri zaokupljeno naučavanjem, upravljanjem i posvećivanjem, dok odnos prema društveno-političkoj zajednici ipak nije u toj mjeri dominantan kao što sugeriraju određene ideologizirane historiografije. Lik i djelo talijanskih biskupa Rijeke historiografija treba u svakom slučaju izvući iz tame, kako bi ih se, sa svjetlima i sjenama, vrednovalo.⁵

1. Pregled crkvene povijesti Riječke biskupije

Kroz više stoljeća Rijeka bezuspješno pokušava postati biskupijskim središtem. Iako je u društvenom pogledu već odavno za to stekla uvjete, tek u dvadesetom stoljeću postaje sjedište biskupije, a potom nadbiskupsko i metropolitansko središte.

⁵ Doktorska disertacija autora ovoga članka (*Chiesa cattolica a Fiume 1920-1938: amministratori apostolici e vescovi di una diocesi plurinazionale in epoca fascista*, Pontificia università Gregoriana, Roma 2007.) još nije objavljena na hrvatskom jeziku. Usp. prikaz separata radnje Franjo Emanuel HOŠKO, "Marko Medved: La Chiesa cattolica a Fiume (1920-1938): amministratori apostolici e vescovi di una diocesi plurinazionale in epoca fascista", *Riječki teološki časopis*, 17 (2009.) 2, 605-612.

Pitanje da li je rimska Tarsatika bila biskupijsko središte još uvijek je ostalo bez odgovora. U srednjemu vijeku grad je pripadao Pulskoj biskupiji, no s obzirom da su ovdje gospodarili Austrijanci, vršenje biskupske vlasti mletačkog podanika bilo je otežano, a neki put i posve nemoguće. Stoga je rasla uloga i ovlast riječkoga arhidakona koji se nalazio na čelu Zbornoga kaptola. Od 1787. pa sve do Prvoga svjetskog rata, grad se nalazio pod vlašću senjsko-modruškog biskupa.

Rijeka je postala biskupijskim središtem tijekom talijanske uprave, bulom pape Pija XI. *Supremum pastorale munus* od 25. travnja 1925. Osnutak Riječke biskupije omogućen je povoljnim uvjetima na političkom i crkvenom polju.⁶ Stvaranje apostolske administrature 1920., čime senjsko-modruški biskup gubi jurisdikciju nad gradom, i cijepanje do tada jedine gradske župe Uznesenja Marijina stvaranjem novih četiriju župa 1923., glavne su promjene na crkvenom području. Osnovni politički preduvjet biskupiji postignut je aneksijom Rijeke Italiji 1924. godine.

Od župa Senjsko-modruške, Tršćansko-koparske i Ljubljanske biskupije, formira se Riječka biskupija. Novoj je biskupiji pripalo šesnaest župa koje su se nalazile na teritoriju Kvarnerske provincije.⁷ Dotadašnjoj apostolskoj administraturi «Rijeke i predgrađa», koja se prostirala nad šest župa, pribrojeno ih je još deset: iz Tršćansko-koparske biskupije sedam i iz Ljubljanske biskupije tri župe.

Nova je biskupija bila višenacionalnog sastava s prisutnošću Talijana, Hrvata i Slovenaca. Teško je točno odrediti postotak stanovništva jer službene državne popise pučanstva ne možemo smatrati vjerodostojnima.

Benediktinac Isidoro Sain, najprije je apostolski administrator a od 1926. prvi riječki biskup. Nasljeđuje ga 1933. Antonio Santin koji na katedri svetoga Vida ostaje do 1938. Zadnji talijanski biskup je Ugo Camozzo koji nakon devetogodišnjeg episkopata napušta Rijeku 3. kolovoza 1947. Upravu tada preuzima slovenski svećenik Karlo Jamnik sve do svoje smrti 1949. Nakon njega

6 Usp. Marko MEDVED, "Nastanak Riječke biskupije 1925. godine", *Croatica Christiana periodica*, XXXIII (2009.) 64, 137-156. Isti, "Osnivanje novih riječkih župa 1923. godine", *Časopis za povijest zapadne Hrvatske*, IV-V (2009.-2010.), 115-127. Isti, "Riječka Crkva i aneksija grada Italiji 1924. godine", *Problemi sjevernog Jadrana*, 10 (2009.), 71-87. Isti, "La plurinazionale diocesi di Fiume nei primi anni del fascismo", *Rivista di storia della Chiesa in Italia*, LXIV (2010.) 1, 71-91. Isti, "Crkvene prilike u Opatiji za vrijeme talijanske uprave", u: *Opatijske crkvene obljetnice. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Opatiji 17. i 18. studenoga 2006. godine*, Goran Crnković (ur.), Opatija 2008., 67-74.

7 Fran Barbalić pogrešno piše o trinaest župa nove biskupije (*Vjerska sloboda Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1931., 11). Iz toga izvora proizlazi pogrešan podatak koji će ponavljati i drugi autori.

upravu Riječke biskupije preuzima krčki biskup Josip Srebrnić, također Slovenac. On 1951. predaje upravu slovenskoga dijela Riječke biskupije ljubljanskome biskupu Antonu Vovku.

Biskup Viktor Burić, koji se od 1935. nalazio na katedri senjsko-modruškoj, 20. siječnja 1952. preuzeo je od Josipa Srebrnića upravu hrvatskoga dijela Riječke biskupije, nakon što ga je mjesec dana prije toga Sveta Stolica imenovala administratorom. Istodobno s davanjem Buriću uprave nad Rijekom imenovan mu je pomoćni biskup Josip Pavlišić, svećenik Tršćansko-koparske biskupije. Burić će ga imenovati generalnim vikarom biskupija Senjsko-modruške i hrvatskoga dijela Riječke. On se nastanio u Rijeci ali je često putovao cijelim područjem jurisdikcije ordinarija u Senju i tako ujedinjavao to, površinom vrlo veliko, područje. Pavlišić će od 1956. do 1966. biti nastanjen u Ogulinu, a od 1966. do 1969. u Gospiću. Kako bi vršio poslove vezane uz administraturu hrvatskoga dijela riječke biskupije, biskup Burić dolazio je na Sušak, odsjedajući pritom kod sestara Sv. Križa radi toga što je kurija u Rijeci bila oštećena još od ratnih nedaća.

Rješenje crkvenih granica uslijedilo je 27. srpnja 1969. osnivanjem Riječko-senjske nadbiskupije i metropolije bulom Pavla VI. *Coetu instante*. Nova Riječko-senjska nadbiskupija nastala je spajanjem hrvatskoga dijela Riječke sa Senjsko-modruškom biskupijom, s time da je teritorij Modruške pripojen Riječkoj (tako da je Modruška biskupija prestala postojati), dok je Senjska jednakopravno spojena s Riječkom.⁸ Prvim nadbiskupom metropolitom imenovan je Viktor Burić, a u osobi Josipa Pavlišića dobio je koadjutora.

Površinom je Riječko-senjska nadbiskupija bila vrlo prostrana (10.975 km²); imala je 450.000 stanovnika od čega 296.000 katolika. Od tadašnjih hrvatskih biskupija treća po redu, iza Zagrebačke i Đakovačke. Od krajnje južne točke Brseča do drugoga kraja – Palanke, trebalo je pet sati vožnje automobilom. U zimskim snježnim uvjetima velik dio područja bio je nedostupan i odsječen od središta. Kao i drugdje i ovdje su rasla urbana središta, a po brojnosti i važnosti opadala su manja naselja i sela.

Viktora Burića naslijedio je 1974. Josip Pavlišić, a 1990. treći riječko-senjski nadbiskup postao je Antun Tamarut. Rješenje iz 1969. ipak nije bilo konačno. Papa Ivan Pavao II. izdao je 25. svibnja 2000. bulu o uspostavi Gospićko-senjske biskupije čime su dekanati Ogulin (bez Lukovdola, Plemenitaša i Vrbovskog), Gospić, Otočac, Senj i Slunj uspostavljeni u zasebnu biskupiju. Nadbiskupija sa sjedištem u Rijeci zaživjela je u novim granicama i s imenom Riječka nadbiskupija.

⁸ Vidi *Riječki teološki časopis*, 17 (2009.), br. 2, posvećen četrdesetoj godišnjici uspostave Riječko-senjske nadbiskupije i metropolije.

2. Riječka Crkva tijekom talijanske uprave – podvojenost nacionalnih historiografija

2.1 Nepoznate dvadesete godine

Crkvena povijest Rijeke tijekom talijanske uprave malo je poznata kako crkvenoj tako i građanskoj (svjetovnoj) historiografiji. Bilo je pokušaja u tome smislu, ali oni nisu uspjeli dati iscrpan⁹ a još manje objektivan prikaz.¹⁰

Prigodom šezdesete godišnjice uspostave Riječke biskupije u organizaciji talijanskih ezula u Rimu održan je sredinom osamdesetih godina simpozij, bez hrvatskih historičara ali u nazočnosti predstavnika riječke Crkve. Skup ipak nije dosegao znanstvenu razinu.¹¹

Za razdoblje između kraja Prvog svjetskog rata i uspostave biskupije, važno je djelovanje prvog apostolskog administratora Celsa Costantinija (1920.-1922.), čiji se boravak u Rijeci djelomično podudara s vremenom D'Annunzijeve okupacije. Temeljno djelo u hrvatskoj historiografiji o tome riječkom razdoblju, Čulinovićeva *Riječka država* nastala 1953. godine, bitno reducira Costantinijevu ulogu.¹² U novije vrijeme Costantinijeva uloga osvijetljena je objavljivanjem njegove korespondencije sa Svetom Stolicom,¹³ ali se još uvijek ne može reći da

9 Mile BOGOVIĆ, „60 godina Riječke biskupije”, u: ISTI (ur.), *Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, Zbornik radova znanstvenog simpozija u povodu 800. obljetnice osnutka krbavske biskupije, održanom u Rijeci 23.-24. travnja 1986. godine, Rijeka – Zagreb 1998., 287-298.

10 Jedini znanstveni pokušaj obrađivanja crkvenih prilika u Rijeci tijekom cjelokupnoga talijanskoga razdoblja učinila je Tatjana BLAŽEKOVIĆ, „Postanak riječke biskupije i njezino djelovanje do početka drugog svjetskog rata”, *Jadranski zbornik*, V (1962.), 139-152. Članak je ideološki obojen i napisan bez pozivanja u crkvene izvore.

11 *Giornata di studio sugli aspetti di vita cattolica nella storia di Fiume. In occasione del LX anniversario dell'erezione della diocesi di Fiume (1925-1985)*, Roma 1988.

12 Ferdo ČULINOVIĆ, *Riječka država. Od Londonskog pakta i Danuncijade do Rapalla i aneksije Italiji*, Rijeka 1953., 203-204. Misli se prije svega na događaje Krvavoga Božića 1920., odnosno na sukob regularnih snaga talijanske vojske i D'Annunzijevih trupa. Priznaje mu samo to da je D'Annunzijeve zahtjeve o primirju i početku pregovaranja prenio regularnim trupama, ne spominjući da se u samoj Rijeci aktivno zauzeo za prekid sukoba. Autor pogrešno piše o Costantiniju kao riječkome biskupu. Rijeka tada nije bila biskupijsko središte pa nije ni mogla imati svoga biskupa. Biskupsko ređenje Costantinija za titularnoga biskupa uslijedilo je 9 mjeseci nakon toga, ali on nikada nije postao riječki biskup. Ta će čast 1926. pripasti benediktincu Isidoru Sainu.

13 Antonio SCOTTÀ, *I territori del confine orientale italiano nelle lettere dei vescovi alla Santa Sede 1918-1922*, Trieste 1994., nakon čega je uslijedilo i nekoliko radova: Mile BOGOVIĆ, „Rijeka kao crkveno središte”, *Sveti Vid. Zbornik*, I (1995.), 91-107. ISTI, „Riječki župnik Ivan Kukanić

je iscrpno prikazan njegov rad u Rijeci, niti da je historiografija (talijanska i još manje hrvatska) o njemu izrekla svoj sud.¹⁴

Nakon Rijeke, Sveta Stolica šalje Costantinija za apostolskoga delegata u Kinu. Ondje ga smatraju utemeljiteljem suvremene kineske Katoličke crkve utoliko što je zaslužan za otvaranje prema misijama tijekom pontifikata Pija XI.. Svojim je zalaganjem poduzeo ključne korake da se za tu prostranu azijsku zemlju po prvi puta zarede autohtoni biskupi Kinezi. Nakon povratka u Europu postaje tajnikom Kongregacije za evangelizaciju naroda, potom kardinal, te potiče misionarsku politiku Svete Stolice koju možemo nazvati dekolonizatorskom i koja je na vjerskome području anticipirala dekolonizaciju u političkom, društvenom i ekonomskom pogledu. Literatura opće povijesti Crkve redovito ga spominje,¹⁵ dok je kod nas ostao posve nepoznat.¹⁶

Viktor Novak, u prvim redovima među jugoslavenskim intelektualcima kada je riječ o protukatoličkoj i protuhrvatskoj propagandi (poznat po anticrkvenom djelu *Magnum crimen*), u časopisu *Međunarodna politika* piše o blagoslovu D'Annunzijeva bodeža. U članku «Biskupska kurija u Trstu – kula antislovenskih akcija iredentizma i fašizma» objavljenom 1954., prenoseći krivi podatak jugoslavenskoga diplomata J. Simića, apostolskome administratoru Rijeke Celsu Costantiniju Novak pripisuje blagoslov bodeža za Gabriela D'Annunzija.¹⁷ Na

(1897-1924)”, *Sveti Vid. Zbornik*, II (1997.), 217-232. Isti, “Crkvena povijest Rijeke od 1889.-1924.”, u: *Bernardin Nikola Škrivanić i njegovo vrijeme*, Darko DEKOVIĆ (ur.), Rijeka 1997., 139-152. Jože PIRJEVEC, “Talijanska država i svećenstvo u Istri 1920.-1922.”, u: *Talijanska uprava i egzodus Hrvata 1918-1943. Zbornik radova s Međunarodnog skupa*, Marino MANIN (ur.), Zagreb 2001., 617-622.

14 Enrico BURICH, “I ricordi fiumani del cardinale Costantini”, *Fiume*, XX (1963.) 1-2, 48-82. Nereo DUBRINI, “Celso Costantini”, *Isto*, IV (1984.) 8, 57-63. Alberto GUASCO, “‘La città assunse l’aspetto della guerra civile.’ La santa Sede all’osservatorio di Fiume”, *Cristianesimo nella storia* XXXI (2010.), 79-100.

15 Giuseppe BUTTURINI, *Alle origini del Concilio Vaticano II. Una proposta di Celso Costantini*, Pordenone 1988. Isti, «Per un concilio di riforma. Una proposta inedita di mons. Celso Costantini», *Cristianesimo nella storia*, 7 (1986), 87-139. Giuseppe Salotti, «Celso Costantini, tra rinnovamento cattolico in Italia e le nuove missioni in Cina», *Fiume. Rivista di studi fiumani*, prima nuova serie, VI (1986.) 12, 123-137. Ruggero SIMONATO, *Celso Costantini. Tra rinnovamento cattolico in Italia e le nuove missioni in Cina*, Pordenone 1985. Id., „Il carteggio tra A. G. Roncalli e C. Costantini (1908-1956)”, *Cristianesimo nella storia*, 7 (1986.), 515-552. P. ZOVATTO, „Celso Costantini e la modernità”, u: *Lineamenti di un personalismo teologico. Scritti in onore di Carlo Arata*, Luigi Malusa (ur.), Trieste 1996., 521-545.

16 Marko MEDVED, „Il cardinale Celso Costantini e la Cina. Un protagonista nella Chiesa e nel mondo del XX secolo”, *Riječki teološki časopis*, 18 (2010.) 1, 332-336.

17 Viktor NOVAK, “Biskupska kurija u Trstu. Kula antislovenskih akcija iredentizma i fašizma,

taj način ne samo da prenosi krivi podatak, jer je to bilo djelo vojnoga kapelana dominikanca Reginalda Giulianija, već dvaput falsificira povijest tvrdeći da je to učinjeno s odobrenjem crkvene hijerarhije. Istina je drugačija jer je skandalozni obred blagoslova izazvao reakciju Svete Stolice i tadašnjega njenog predstavnika u Rijeci Valentina Live, kojemu su tadašnje riječke gradske vlasti zbog njegovoga stava zabranile daljnje djelovanje u gradu.¹⁸ U slučaju Viktora Novaka radi se o konstrukciji povijesti i njezinoj političkoj upotrebi, sve u protucrkvenom i prototalijanskom ključu.

Vrlo važno desetogodište riječke crkvene povijesti 1922.-1932. u znaku je apostolskoga administratora i prvoga riječkog biskupa, benediktinca Isidora Saina. Prigodom njegovoga biskupskog ređenja 1926. izdana je brošura na talijanskom jeziku «Il primo vescovo di Fiume».¹⁹ Saina je historiografija posve zapostavila. Govor kojega je njegov tajnik Benedetto Pietrobono održao prigodom prenošenja biskupovih zemnih ostataka s groblja Kozala u grobnicu riječke katedrale 1933., dugo je vremena bilo jedino svjedočanstvo o njemu.²⁰ «Primorski slovenski biografski leksikon» objavio je 1987. tekst koji doduše ne daje iscrpan prikaz, ali se temelji na do tada nepoznatom arhivskom građom.²¹ Hrvatska historiografija Saina uopće nije registrirala, pa ga je samo sporadično spominjala baveći se npr. župnikom Ivanom Kukanićem ili problematikom Rijeke kao biskupijskoga središta. Sainov suvremenik Fran Barbalić, u analizi vjerskih prilika Hrvata i Slovenaca tijekom talijanske uprave, ne piše izravno o njemu.²² Božo Milanović, dok prosuđuje situaciju u Istri, rijetko spominje riječke prilike.²³

Međunarodna politika, V (1954.) 93, 21.

18 Na skupu *Gabriele D'Annunzio i njegova protofašistička Reggenza italiana del Carnaro* održanog 24. studenoga 2009. u Rijeci autor ovoga članka održao je priopćenje „Skandal blagoslova D'Annunzijeva bodeža“. Članak „Katolička Crkva i D'Annunzijeva okupacija Rijeke“, koji među ostalim piše i o tome događaju, bit će objavljen tijekom 2012. u *Časopisu za suvremenu povijest*.

19 Luigi Maria TORCOLETTI (ur.), *Fiume*, 8. kolovoza 1926.

20 Tome tekstu valja pristupati s oprezom jer je pisan nekritički i u apologetskom tonu. Na njega se oslonio i Alessio Dobrilovich kada je početkom sedamdesetih objavio tekst u okviru publikacije matične benediktinske kongregacije. Alessio DOBRILOVICH, “Isidoro Sain (1869-1932)”, u: *I Monasteri italiani della congregazione sublacense (1843-1972). Saggi storici nel primo centenario della congregazione*, Parma 1972., 477-490.

21 Tone POŽAR, “Sain mstr. Mihael Izidor OSB”, u: *Primorski slovenski biografski leksikon*, 13, Gorica 1986.-1989., 267.

22 *Vjerska sloboda Hrvata i Slovenaca u Istri, Trstu i Gorici*, 30-32, 26-49.

23 *Istra u dvadeset stoljeću: zabilježbe i razmišljanja o proživljenom vremenu*, I, Pazin 1992., 94.

No čini se da ni slovenski crkveni povjesničari ne poznaju prije spomenuti slovenski leksikon jer zbornik radova o povijesti slovenske Crkve u 20. stoljeću (*Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*), napisan 2002. pod glavnim uredništvom istaknutog slovenskog crkvenog povjesničara Metoda Benedika, drugoga riječkog biskupa Antonija Santina pogrešno proglašava prvim.²⁴

2.2 Historiografski slučaj biskupa Antonija Santina

Iz gore navedenog proizlazi da je razdoblje od 1922. do 1933. riječke crkvene povijesti ostalo neobrađeno, a imalo je za posljedicu da se teret odgovornosti za talijanizaciju crkvenih struktura i jezika u pastoralu Riječke biskupije do sada stavljao ponajviše na leđa jednoga biskupa – Antonija Santina (1933.-1938.).

Biskup Santin važna je osoba istarske crkvene povijesti dvadesetoga stoljeća. Nakon petogodišnjeg riječkog episkopata, od kraja tridesetih godina četiri će desetljeća upravljati Tršćansko-koparskom biskupijom. Historiografi su do sada o njemu najčešće pisali parcijalno, a njegov lik i djelo tema je koja do danas izaziva razne, često i oprečne, stavove povjesničara. Historiografija prema njemu iskazuje pojačan interes u pedesetim godinama, kada ga lijevo usmjereni znanstvenici u Jugoslaviji i Italiji optužuju da tijekom episkopata u Rijeci i Trstu nije bio naklonjen Hrvatima i Slovencima odnosno da je bio blizak Mussolinijevoj politici koja je prema tim narodima provodila odnarođivanje. Takve su se kritike pojavile usporedno s prekidom diplomatskih odnosa Beograda i Svete Stolice, kao i sukobom Titove Jugoslavije s Italijom oko državne pripadnosti tršćanskoga područja. Antonio Santin je upravo u Trstu bio biskup, te se ondje izdigao kao snažna figura još za vrijeme njemačke okupacije. Uspjeh u očuvanju Trsta najprije od Nijemaca, potom od Jugoslavije, pribavio mu je naslov *defensor civitatis*. Nakon 1945., snažno se suprotstavio jugoslavenskoj vlasti i općenito komunizmu, svrstavši se uz talijanske interese u sporovima oko državne pripadnosti Istre.

Iako su još tridesetih godina napisane prve kritičke opaske na račun talijanske crkvene politike naspram Hrvata i Talijana, početak Santinu protivne historiografije započinje nakon svršetka Drugoga svjetskog rata. Što se tiče Jugoslavije, valja ju staviti u kontekst marksističke i antiklerikalne, često i antihrvatske publicistike. Kada je talijanski autor Gaetano Salvemini u svome djelu *Mussolini diplomatico* iz 1952., u dodatku naslovljenom “Pio XI e le minoranze nazionali”, prenio Santinova pisma mons. Luigiju Fogaru i Giovanniju Sirottiju glede naučavanja

24 Ivan LIKAR, “Pastoralna zgodovina Cerkev na Primorskem”, u: *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*, Metod BENEDIK (ur.), Ljubljana 2002., 73.

školskoga vjeronauka, i dekret suspenzije *a divinis* iz 1936. prema onim svećenicima koji se nisu pridržavali odredaba o latinskome liturgijskom jeziku, Santin je protiv autora i tršćanskih dnevnika *Il Corriere di Trieste* i *Primorski dnevnik* podnio tužbu za klevetu. Vatikanski se dnevnik *Osservatore Romano* 26. srpnja 1952. kritički osvrnuo na Salveminija, a tim povodom i na prijeratnu knjigu slovenskoga autora Lava Čermelja *Life and Death Struggle of a National Minority. The Jugoslavs in Italy*. U sklopu sudskoga postupka protiv Salveminija, do kojega nije nikada došlo zbog donesene opće amnestije, Antonio Santin je započeo sa skupljanjem i strukturiranjem dokumenata. Tako je nastao Santinov privatni arhiv, koji je nakon njegove smrti najprije čuvao biskupov tajnik, a danas se nalazi u okviru tršćanskoga biskupijskoga arhiva.

Iako nesumnjivo pod uplivom marksističkog odnosa prema vjeri i Crkvi, djelo slovenskog autora Lava Čermelja *Il vescovo Antonio Santin e gli sloveni e croati delle diocesi di Fiume e Trieste Capodistria* do danas je ostalo glavnom znanstveno utemeljenom studijom o Santinovu odnosu prema fašizmu, te Slovincima i Hrvatima tijekom riječkoga i tršćansko-koparskoga razdoblja.²⁵

Komunistička historiografija uvelike je koristila djelovanje talijanske katoličke hijerarhije na anektiranim hrvatskim i slovenskim područjima kako bi dokazala "vjekovnu rimsku protivnost Slavenima". U tome prednjači već spomenuti Viktor Novak, autor poznatoga djela *Magnum crimen*. Njegove su nakane evidentno usmjerene na ocrnjivanje Katoličke crkve u poslijeratnim godinama, a to je očito već iz same posvete knjige ("žrtvama klerofašizma"), iz pomanjkanja interesa da se povijesne činjenice problematiziraju i kontekstualiziraju, da se oslobode dnevnopolitičkog i ideološkog pritiska. Primjer je to militantne historiografije usmjerene na konstruiranje povijesti i na njezinu političku upotrebu.²⁶

Tijekom jugoslavenskoga komunizma, u nedemokratskom okružju i pod neprijateljskim pritiscima državnih vlasti nad Crkvom, hrvatska i slovenska crkvena historiografija zazirale su od suočavanja sa složenim pitanjem odnosa talijanske katoličke hijerarhije s talijanskim fašizmom. No činjenica da se i

25 Ljubljana 1953. Knjigu je u Hrvatskoj opisao Dragovan ŠEPIĆ, „Djelatnost biskupa A. Santina u Istri u svjetlosti dokumenata”, *Historijski zbornik*, XI-XII (1958.-1959.), 381-383. Čermeljeva zainteresiranost za probleme slovenske i hrvatske manjine u Italiji tijekom fašizma uzrokovana je problemima koje je i sam imao s Mussolinijevim režimom, s obzirom da je ovaj Tršćanin slovenske nacionalnosti izgubio posao nastavnika u školi. Angažirao se u obrani nacionalnih prava Slovenaca, pobjegao u Sloveniju, od talijanskih vlasti osuđen na doživotni zatvor, potom se priključio antifašističkom pokretu. Iako je bio doktor fizike, nakon rata aktivno je djelovao u jugoslavenskim institutima i časopisima za međunarodnu politiku.

26 Viktor NOVAK, *Magnum crimen: pola vijeka klerikalizma*, Zagreb 1948., 105-128, 317-392.

nakon pada komunizma nastavlja raspravljati o Santinovoj ulozi i odgovornosti u nacionalnome pitanju, govori o tome da se ocjene koje su povjesničari prema njemu upućivali tijekom komunizma ne mogu posvema pripisati ideološkoj isključivosti tadašnjih, marksizmu više ili manje bliskih, znanstvenika. Elementi te kritike i danas se javljaju kod nekih hrvatskih i slovenskih, ali i talijanskih povjesničara, unutar i izvan Crkve.

Prema liku i djelu ovoga biskupa nisu podijeljeni samo povjesničari, niti razmimoilaženja slijede isključivo granicu nacionalne pripadnosti. Podjele oko prosudbe biskupa Santina ulaze i među kler. Slovenski svećenik Lojze Škerl daje o Antoniju Santinu uravnotežen i prilično povoljan članak.²⁷ Posve različito prema njemu se odnose svećenici Božo Milanović i Ivan Grah. Plodan suvremeni povjesničar istarske Crkve Stipan Trogrlić ne upušta se u prosudbu delikatnog pitanja Santinova odnosa spram hrvatsko/slovenskog klera i vjernika.²⁸

27 Sredinom sedamdesetih godina slovenski svećenik Lojze Škerl u *Primorskom slovenskom biografskom leksikonu* daje o Antoniju Santinu opširan i uravnotežen članak. Pritom je prvenstveno zainteresiran za odnos prema Slovencima i to unutar Tršćanske biskupije, što je i razumljivo s obzirom na to da je Škerl postao Santinov vikar za slovenske vjernike. Autor povlači paralelu između biskupova odnosa spram ideološke ugroze koja je dolazila od komunizma i odnosa spram Slovenaca, primjećujući da se često taj odnos poklapao. Sve je to kod slovenskih vjernika uzrokovalo uvjerenje da Santin nije u jednakoj mjeri i njihov biskup. Pritom naglašava epizodu iz društveno-političkog života kada se tršćanski ordinarij suprotstavio ulasku slovenskog ljevičara Dušana Hreščaka u tršćansko općinsko vijeće šezdesetih godina. Lojze ŠKERL, "Santin, Antonio", *Primorski slovenski biografski leksikon*, Martin JEVNIKAR (ur.), 13, Gorica 1987., 294-297. Inače stereotip po kojemu se komunizam prikazuje kao slavenski kulturni i jugoslavenski politički fenomen, opstao je do danas. Usp. Usp. Franko DOTA, *Zaraćeno poraće*, 60.

28 Istarski svećenik i crkveni povjesničar, Hrvat Ivan Grah, o Santinu piše povoljno. Grah ne prihvaća teze o biskupovoj bliskosti s fašizmom i kritike upućene njegovoj politici spram Slavena. Štoviše, tvrdi da se Santin još kao župnik u Puli sukobio, kako s lijevom, tako i s desnom ideologijom. Za razliku od slovenskih autora, Grah ne spominje kompleksan biskupov odnos sa slovenskim svećenicima i vjernicima, prije, u toku i nakon rata, kako u Rijeci tako u Trstu, dotičući samo pitanje školskoga vjeronauka. Santinovu jezičnu politiku ocjenjuje pozitivno. Ivan GRAH, "Santin, Antonio", u: *Istarska enciklopedija*, Miroslav BERTOŠA – Robert MATIJAŠIĆ (ur.), Zagreb 2005., 713-714. Istaknuti istarski svećenik, Hrvat Božo Milanović, u svojim se memoarima na više mjesta dotaknuo Antonija Santina. Piše o njemu i kao riječkom, ali ponajviše kao tršćansko koparskom biskupu, koji je kao takav bio i njegov ordinarij s obzirom na to da je Milanović bio inkardiniran u tu biskupiju kojom je Santin upravljao od 1938. godine. Autor je izravan svjedok, a valja spomenuti da je prvih šest godina Santinove uprave Tršćansko-koparskom biskupijom Milanović proboravio baš u biskupovom sjedištu, Trstu. Za razliku od pohvala koje upućuje prema njegovu prethodniku Luigiju Fogaru, Milanović je prema Santinu vrlo kritičan, no dok spominje Santinov pretjerani talijanski nacionalizam, priznaje i biskupovu zaštitu ugroženog slovenskog i hrvatskog klera. Božo MILANOVIĆ, *Istra u dvadesetom stoljeću: zabilježbe i razmišljanja o proživljenom vremenu*, I,

Za razliku od riječkoga episkopata, Santinovu višedesetljetnu službu u Trstu (1938. – 1975.) historiografija je obradila. On njoj se danas može čitati u više ili manje iscrpnim djelima. Talijanski autori, među kojima i povjesničari po struci ali ne i crkveni povjesničari, detaljno su opisali cjelokupan njegov biskupski rad. Kada talijanski autori pišu o Santinu, riječkome razdoblju posvećuju malo pažnje smatrajući ga samo pripravom za važniji tršćanski episkopat. Međutim, i u analizi dugog tršćanskog episkopata, dok registrira postojanje tenzija u odnosu ordinarija i slovensko-hrvatskih vjernika, talijanska historiografija nacionalnome pitanju ne posvećuje dužnu pažnju. Najbrojnija djela o biskupu Santinu nastala su u Trstu iz pera njemu naklonjenih autora Sergija Galimbertija i Ettorea Malnatija, od kojih je potonji bio biskupov tajnik.²⁹ No ti autori većinom ne koriste hrvatska i slovenska vrela, nemaju namjeru vagati sporna pitanja niti problematizirati pitanja, zadovoljavajući se prenošenjem citata iz arhivskoga gradiva. Na taj se način ne dobiva sva složenost niti definitivna slika o liku i djelu Antonija Santina.³⁰ Vrijednost takvih radova je u tome da donose obilje podataka

Pazin 1992., 219-227, 245-246, 276-279. Stipan Trogrlić piše o protucrkvenoj komunističkoj politici u Istri, ali ne ulazi u vlastito izricanje suda o Santinovu episkopatu. Pišući o djelovanju prije spomenutog Bože Milanovića, prenosi njegovo nezadovoljstvo radom biskupa Santina. Stipan TROGRLIĆ, „Represija jugoslavenskog komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Istri“, *Croatica Christiana Periodica*, XXXIV (2010.) 65, 135-160. Isti, „Nacionalnoprporodni rad mons. Bože Milanovića“, *Histria*, 1 (2011.), 137-173.

29 Sergio GALIMBERTI, *Santin. Testimonianze dall'archivio privato*, Trieste 1996. Isti, „Antonio Santin attraverso le carte del suo archivio privato“, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, XLV nuova serie, (1997.), 661-673. Isti, *Santin un vescovo solidale. Testimonianze dall'archivio privato*, Trieste 2000. Isti, *La Chiesa, Santin e gli ebrei a Trieste*, Trieste 2001. Isti, *Antonio Santin: un vescovo del Concilio Vaticano Secondo*, Trieste 2004. Ettore MALNATI, *Antonio Santin. Un vescovo tra profezia e tradizione (1938-1975)*, Trieste 2001. Isti, *Antonio Santin. Preparare e condividere l'avventura del Concilio*, Trieste 2002., 2003. Isti – Sergio Galimberti (ur.), *Antonio Santin. Lettere pastorali 1939-1975*, Trieste 2006. Jedna od posljednjih Malnatijevih inicijativa bila je izložba iz prosinca 2006. „Antonio Santin. Biskup za ljude“, ostvarena u suradnji s vlastima grada Trsta. Prije spomenutih autora, sredinom šezdesetih, Guido Botteri uredio je knjigu Santinovih intervenata tijekom njemačke okupacije Trsta, a 1992. je objavio skromnu, ali prilično kvalitetnu Santinovu biografiju. Guido BOTTERI, *Trieste: 1943-1945. Antonio Santin, scritti, discorsi, appunti, lettere presentate*, Udine 1963. Isti, *Antonio Santin*, Pordenone 1992.

30 Tršćanski historiografski ambijent, koji se ipak samo djelomično može odnositi i na tršćansko pisanje o Santinu, ovako opisuje Franko DOTA: «Brojni publicistički radovi o egzodusu i fojbama svoju su publiku našli, a i danas je nalaze u tršćanskoj regiji, gdje zadobivaju trojaku funkcionalnost: kontrukcija alternativnog i u odnosu na dominantnu historiografiju subverzivnog memohistorijskog narativa o tragičnoj, zaboravljenoj i prešućenoj sudbini talijanstva Julijske krajine; perpetuiranje antagonizirajućeg odnosa prema Jugoslaviji te Slovencima i Hrvatima; i integriranje te

iz Santinova dugog episkopata i prenose više ili manje intaktnu arhivsku građu dajući budućim istraživačima na uvid originalne spise. No valja podsjetiti da se od znanstvenog rada očekuje ne samo nizanje činjenica, već njihova analiza i interpretacija – iz datih činjenica donešenje prosudbe. Dokle god ne da svoj sud, posao znanstvenika ne može se smatrati zadovoljavajućim ni završenim.

Od suvremenih, Santinu kritičko raspoloženih talijanskih autora, valja spomenuti povjesničara Giovannija Miccolija, čije je radove objavio Institut za povijest pokreta otpora u Trstu.³¹ Neki tvrde kako je taj institut u istraživanju antifašističkog pokreta koristio marksističku metodologiju.³² No to se svakako ne odnosi na Miccolija, cijenjeno ime i među crkvenim povjesničarima, autora zapaženih studija o svetom Franji Asiškom i Piju XII.. Poznati crkveni povjesničar Giacomo Martina tvrdi o njemu da “slijedi samostalan i inteligentno kritičan put”.³³

Kada je 2002. pod glavnim uredništvom istaknutog slovenskog crkvenog povjesničara Metoda Benedika objavljen zbornik radova o povijesti slovenske Crkve u 20. stoljeću (*Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*), liku i djelu biskupa Antonija Santina posvećeno je samo nekoliko rečenica. U članku Ivana Likara o povijesti Crkve u Primorskoj o Santinu se iznosi negativna ocjena, proglašava ga se bliskim fašizmu, a prije spomenutog autora Lojza Škerla optužuje za odveć blag odnos iskazan u članku *Primorskog slovenskog biografskog leksikona*, sugerirajući da je tome razlog činjenica da je Škerl bio Santinov vikar za slovenske vjernike u Trstu.³⁴

Recentni radovi slovenskih svjetovnih povjesničara Egona Pelikana i Borisa Gombača o Santinu pišu u sklopu razmatranja o položaju Slovenaca u Italiji u međuraću. Pritom njegovo djelovanje promatraju kao protivno nacionalnim pravima Slovenaca i Hrvata, ne analiziraju sve aspekte biskupove službe, već isključivo ono što je u kontekstu ograničavanja nacionalnih prava Slovenaca.

problematike u politička i stranačka sučeljavanja na talijanskom sjeveroistoku, osobito u doba izbora.» Franko DOTA, *Zaraćeno poraće*, 40.

31 Giovanni MICCOLI, “A proposito di mons. Santin”, *Bollettino dell’Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia*, II (1974.) 1, 25-27. ISTI, “La Chiesa di fronte alla politica di snazionalizzazione”, *Isto*, IV (1976.) 2-3, 30.

32 Franko DOTA piše kako su “Instituti za povijest talijanskog Pokreta otpora, u prvom redu tršćanski, istraživali fašističko razdoblje u istri s naglašeno marksističkim metodološkim aparatom.” F. DOTA, *Zaraćeno poraće*, 37.

33 Giacomo MARTINA, *Storia della Chiesa da Lutero ai giorni nostri*, 4, Brescia 1995., 243.

34 Već rekosmo kako je ovdje Santin pogrešno proglašen prvim riječkim biskupom, anticipirajući početak njegova episkopata na godinu 1925. Ivan LIKAR, “Pastoralna zgodovina Cerkve na Primorskem”, 73.

Koriste se i vrelima državnih arhiva, ali ne uzimaju u obzir djela nastala među Santinu naklonjenim autorima. Od talijanskih autora citiraju isključivo one bliske antifašističkim krugovima.³⁵

Nacionalna i ideološka podvojenost među povjesničarima dugo je vremena priječila objektivno sagledavanje Santinova skoro polustoljetnog episkopata. Jugoslavenska je historiografija Santina analizirala isključivo kroz prizmu odnarođivanja, dok ostali aspekti njegove redovite biskupske službe (pastoralne inicijative, teološka misao, briga za svećenička zvanja, pitanje upravljanja dijecezom) nisu do sada proučavani i ostali su nezabilježenima.

2.3 Otvaranje Vatikanskog arhiva za pontifikat Pija XI. (1922.-1939.)

Vatikanski arhiv otvoren je znanstvenicima od 1881. godine. Tada je papa Lav XIII. prvi put javnosti stavio na raspolaganje dio fondova iz 17. stoljeća. Od kraja 19. stoljeća Vatikanski je arhiv znatno porastao; sada je obimom petnaest puta veći. Tada se radilo o samo četiri nuncijature, tri na području bivših talijanskih zemaja i Varšave; danas su to dokumenti iz više od 75 nuncijatura, 5 milijuna listova, 80 linearnih kilometara dokumenata. Lav XIII. je potom otvorio arhiv za razdoblje do Bečkog kongresa (1815.); Pio XI. 1924. otvorio je spise do 1846.; Pio XII. je priredio otvaranje dugog pontifikata Pija IX. (1846.-1878.) koje će se ostvariti tek s Pavlom VI. 1966.; Ivan Pavao II. je 1978. otvorio pristup pontifikatu Lava XIII. (1878.-1903.), a 1985. Pija X. (1903.-1914.) i Benedikta XV. (1914.-1922.).

Historiografija o odnosu Crkve i talijanskoga fašizma broji nova i zapažena djela nakon otvaranja 2006. arhiva za pontifikat Pija XI. Ona pokazuju da delikatno pitanje Crkva – fašizam ne trpi pojednostavljivanje i da ga valja smjestiti u kontekst odnosa između Crkve i države u Italiji koji su se nakon šest desetljeća poteškoća i napetosti u Santinovim godinama radikalno poboljšali s oživotvorenjem Lateranskih ugovora potpisanih 1929. Giovanni Sale, isusovac, crkveni povjesničar, profesor na Papinskome sveučilištu Gregoriana, izdao je do sada nekoliko zapaženih djela na temelju istraživanja u dva središnja crkvena arhiva, Vatikanskog tajnog arhiva i arhiva časopisa *Civiltà Cattolica*, publikacije njegove matične Družbe Isusove, koja je od druge polovice 19. stoljeća pa do

35 Boris GOMBAČ, "Tržaško-koprška škofija in Slovenci v času škofa Antona Santina", *Acta Histriae*, 9 (2001.) 1, 257-270. Egon PELIKAN, "Slovenska in hrvaška duhovščina v Tržaško-koprski škofiji med obema vojnama", Isto, 245-256. Isti, *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom*, Ljubljana 2002. Isti, "Slovenci v Julijski krajini in cerkevna oblast v času med obema vojnama", *Acta Histriae*, 11 (2003.) 2, 41-56.

danas objavljivala članke odnosno stavove koji su redovito odražavali stavove Državnoga tajništva Svete Stolice. Saleov doprinos očituje se u tome da je pokazao kako talijanski katolici po kulturi i mentalitetu nisu bili pripravnici na izazove moderniteta i osobito na vrijednosti demokracije. Pokazao je kako je Mussolini uspio politikom “mrkve i batine” iskoristiti Crkvu u Italiji, neutralizirati njezinu veliku društvenu prisutnost preko Katoličke akcije i političke stranke Narodnjaka, reduciravši je, kako on kaže, “na aparat moći”. Talijanski je episkopat, nakon 60 godina antiklerikalnih talijanskih vlada, smatrao da mu se s Mussolinijevom vladavinom nudi mogućnost katoličke obnove. Sale piše kako nesposobnost katoličke hijerarhije i Rimske kurije da ispravno sagledaju novu situaciju i opasnosti valja pripisati još svježoj borbi protiv modernizma unutar Katoličke crkve, uslijed koje nisu na biskupske položaje došli najbolji kandidati. Isto tako, pokazao je kako u odnosu Svete Stolice prema fašizmu valja razlikovati etape i valja uočiti razne, ponekad i suprotstavljene, politike unutar same Svete Stolice. Te razne faze treba sagledavati u proklamiranoj Mussolinijevoj politici približavanja Crkvi i širokogrudnog rješavanja otvorenih pitanja, dok je zauzvrat država tražila raspuštanje katoličke stranke Partito Popolare Italiano.³⁶

Iz recentnije historiografije spomenimo talijansku povjesničarku Luciju Ceci koja u *Il papa non deve parlare. Chiesa, fascismo e guerra d’Etiopia* temeljito analizira odnos talijanske katoličke hijerarhije i Svete Stolice prema Mussolinijevoj vojnoj kampanji u Africi u drugoj polovici tridesetih godina. Pritom iz arhivskih vrela Vatikanskog arhiva rekonstruira povijest odnosa Crkve i talijanske vlade Benita Mussolinija glede talijansko-etiopskog sukoba. Iako ovo nije mjesto da se o tome podrobnije razlaže, spomenimo da je Ceci pronašla zapažen memorandum koji je Piju XI. pripremio vatikanski dužnosnik Domenico Tardini i u kojem vrlo kritički analizira tragičnu politiku talijanske vlade, ne štedeći talijanski episkopat od kritika da se nije uspio othrvati nametnutoj ratnoj propagandi režima. U posvemašnjoj kritici talijanskih biskupa, koji su u većini prihvatili ponuđeni model od vlade po kojemu je talijanska vojna kampanja u Etiopiji bila pitanje civilizacije i ujedno širenje kršćanstva, Ceci stavlja Santina u pozitivan kontekst. Autorica tadašnjemu riječkom biskupu priznaje zaslugu da, u posvemašnjoj domoljubnoj retorici koju je dijelio s ostatkom talijanskog katoličkog episkopata, domovinu i domoljublje ipak nije vezao uz fašizam i Ducea.³⁷

36 Giovanni SALE, *Hitler, la Santa Sede e gli ebrei. Con documenti dell’Archivio Segreto Vaticano*, Milano 2004. ISTI, *Popolari e destra cattolica al tempo di Benedetto XV 1919-1922*, Milano 2006. Isti, *Fascismo e Vaticano prima della Conciliazione*, Milano 2005.-2007.

37 Roma – Bari 2010.

Talijanski povjesničar Mario Casella pronašao je dokaze o objekcijama državnih vlasti prema biskupskom imenovanju Antonija Santina. Iz još nepotpunog arhivskog istraživanja proizlaze rezerve ili protivljenje nekih državnih tijela (ministarstva unutarnjih ili vanjskih poslova, pravde i bogoslužja) na temelju kojih su se vodila dodatna provjeravanja kandidata za episkopat ili im se otvoreno protivilo. Među 210 slučajeva koje autor analizira, kod 35 biskupa je uočen takav "suspektan" odnos državnih tijela, a među njima autor navodi i ime Antonija Santina.³⁸

3. Riječka Crkva u komunizmu – nenapisana povijest

O posljednjem talijanskom biskupu Rijeke Ugu Camozzu (1938.-1947.) u hrvatskoj i slovenskoj historiografiji uopće se još nije pisalo. S obzirom da je nakon odlaska u Italiju 1947. postao nadbiskup Pise, postoje skromni radovi o tome razdoblju, ali daleko od zadovoljavajućeg.³⁹

Kao što smo već naglasili u kratkom pregledu riječke crkvene povijesti na početku ovoga rada, nakon odlaska talijanskoga klera i biskupa upravu su preuzeli najprije svećenik Karlo Jamnik a potom i krčki biskup Josip Srebrnić, obojica Slovenci. Teologija u Rijeci prigodom obilježavanje 40 godina od uspostave Riječko-senjske nadbiskupije i metropolije, u znanstveni je simpozij uključila i jednog slovenskog sudionika, pa je nakon objave radova s toga skupa i u hrvatskoj historiografiji osvijetljen lik i djelo toga slovenskog crkvenog upravitelja. Uskoro je uslijedio još jedan rad istog autora o doprinosu ostalih slovenskih svećenika Riječkoj biskupiji u tome razdoblju, čime je na neki način integriran slovenski udio slovenskog klera u povijest zajedničke Riječke dijeceze.⁴⁰ Zadovoljavajući životopis krčkog biskupa Josipa Srebrnića još uvijek nije sačinjen.

Biskup Viktor Burić preuzeo je u siječnju 1952. upravu hrvatskoga dijela Riječke biskupije. O liku i djelu toga zauzetog biskupa objavljen je životopis

38 "Per una storia dei rapporti tra il fascismo e i vescovi italiani (1929-1943)", *Ricerche di storia sociale e religiosa*, n. s., 36 (2007.) 71, 7-68; 36 (2007.) 72, 133-193.

39 Silvano BURGALASSI, "La figura dell'arcivescovo di Pisa nell'800 e nel '900", u: *Nel IX centenario della metropoli ecclesiastica di Pisa*, Maria Luisa CECCARELLI LEMUT - Stefano SODI (ur.), Pisa 1995., 348-349. Waldo DOLFI, *Vescovi e arcivescovi di Pisa. I loro stemmi e il Palazzo*, Pisa 2000., 509-525.

40 Rafko VALENČIĆ, „Život mons. Karla Jamnika, apostolskoga administratora Riječke biskupije“, *Riječki teološki časopis*, 17(2009.) br. 2, 389-401. Isti, „Prispevek slovenskih duhovnikov Reški škofiji v letih 1924-1951“, *Bistrički zapisi*, 7 (2010.), 7-18.

i fragmenti iz njegovoga vrlo dugog biskupskog služenja, ali do sada ipak ne postoji detaljan prikaz njegovoga djelovanja u Senju i u Rijeci u kompleksnom predratnom, ratnom i poslijeratnom vremenu.⁴¹

Razumljivo je kako je središnje pitanje u pisanju crkvene povijesti naše Crkve sredinom 20. stoljeća njena situacija tijekom rata, stradanja i progon u poraću, te odnos spram komunizma. Preduvjet je i ovom prigodom kontekstualizacija. Za pisanje povijesti Crkve u Rijeci tijekom komunizma, s jedne strane najprije treba poznavati odnos opće Crkve spram te ideologije. Do sada najtemeljiti autor u tome pitanju jest Philippe Chenaux, u nas prilično nepoznat.⁴² S druge strane, potreba kontekstualizacije riječke crkvene povijesti znači i pronalazak njenog mjesta unutar situacije u kojoj se Katolička crkva u Hrvatskoj našla dolaskom komunističke vlasti. Plodan pisac na nacionalnoj razini po tome pitanju jest svjetovni povjesničar Miroslav Akmadža.⁴³ Spomenimo i to da za razliku od slovenskih katolika, Hrvati još uvijek nisu napisali povijest Crkve u Hrvata u 20. stoljeću.⁴⁴

Istodobno s preuzimanjem uprave nad Rijekom u prosincu 1951., Buriću je imenovan pomoćni biskup Josip Pavlišić. Kao i Burićev, episkopat Josipa Pavlišića bio je također vrlo dug (preminuo je 2005. u 91. godini života). Iako su objavljeni njegovi memoari, ne postoji sustavan prikaz ni historiografski sud o njegovome biskupovanju.⁴⁵ S obzirom da se u ovom slučaju radi se o svećeniku Tršćansko-koparske biskupije, vrlo zaslužnom za Crkvu u Istri a bitnog i zbog

41 O biskupu Viktoru Buriću vidi: Mile BOGOVIĆ, "Dr. Viktor Burić. U povodu 100. obljetnice rođenja senjskoga biskupa i prvoga riječko-senjskoga nadbiskupa", *Senjski zbornik*, 24 (1997.), 283-288. Marko MEDVED, „25 godina smrti mons. Viktora Burića“, *Zvona*, XLVI (2008.) 7, 14. Isti, "Mons. Viktor Burić (1897.-1983.), zadnji senjsko-modruški i prvi riječko-senjski nadbiskup metropolita", *Rijeka*, XIV (2009.) 1, 15-25. Isti, "Biskupi Pavlišić i Burić u osnivanju riječke nadbiskupije i metropolije", *Riječki teološki časopis*, 17 (2009.) 2, 311-339. Isti, „Dodatak II. Životopis mons. Viktora Burića (1897.-1983.)“, u: Viktor BURIĆ, *Sveti Pavao kao pisac*, Rijeka – Zagreb, 2009., 101.-103. Usp. Miroslav AKMADŽA, "Odnos biskupa Riječke metropolije i jugoslavenske komunističke vlasti", *Riječki teološki časopis*, 17 (2009.) 2, 277-309.

42 *L'Eglise catholique et le communisme en Europe (1917-1989): de Lénine à Jean-Paul II*, Paris 2009.

43 *Crkva i država: dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji*, Zagreb 2008. *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.-1966.*, Rijeka 2004.

44 Usp. Metod BENEDIK (ur.), *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*, Ljubljana 2002.

45 Josip PAVLIŠIĆ, „Sjećanja“, u: *Neumorni radnik Josip Pavlišić nadbiskup riječko-senjski i metropolita. Zlatomisnik 1938-1988*, Ante SIRONIĆ (ur.), Rijeka 1988. *Istini i ljubavi. Zlatni biskupski trag*, Ivan DEVČIĆ – Emil SVAŽIĆ (ur.), Rijeka 2002.

sudjelovanja u pazinskim odlukama o pripojenju Istre Hrvatskoj u rujnu 1943., kao općenito dobrom odnosu s antifašistima, na proučavanje njegove osobe i djela pozvani su i istarski historiografi.

Historiografija još nije zabilježila biografije i sve okolnosti stradanja svećenika Riječke biskupije za vrijeme rata i u poraću. Svećenici triju nacionalnosti – Hrvati, Slovenci i Talijani – podnijeli su žrtve svojih života na udaru staljinizma. Potreba da objektivno historiografsko pero zabilježi podatke o njima žurna je. Što prije takvi zapisi nastanu, to će se lakše izbjeći političke i ine manipulacije. Za prve godine poraća do 1947., historiografski rad mora uključivati i talijanska arhivska vrela s obzirom da je do tada u Riječkoj biskupiji djelovao velik broj talijanskih svećenika. Nasušna je potreba nadvladavanja historiografske cezure nastale odlaskom talijanskog klera i redovnika od 1945. (osobito nakon 1947.) nadalje. To se može postići jedino integriranjem hrvatske i talijanske bibliografije i proučavanjem arhivskog vrela. Sudbina i daljnji život i rad riječkog klera u Italiji nakon odlaska iz Rijeke, u nas je posve nepoznat. Redovničke zajednica Kćeri Presvetog Srca Isusova,⁴⁶ riječke Milosrdnice⁴⁷ i Sestre Svetog Križa⁴⁸ imaju svoje povjesnice. No nije poznata povijest onih zajednica koje su emigrirale s drugim Talijanima poput benediktinki ili riječke zajednice Srca Isusova koje su nastavile život u Italiji.

Isto vrijedi i za slovenska vrela koja valja koristiti i za naredno razdoblje, s obzirom da je mnogo slovenskih svećenika djelovalo u Riječkoj dijecezi, ne samo do 1951. kada dolazi do podjele na hrvatski i slovenski dio, već i nakon toga. Znanstveni simpozij prigodom 400 godina dolaska kapucina u Rijeku donio je i nova spoznanja o stradanju kapucina s dolaskom komunizma (u pripremi je zbornik radova).

Svećenik Makso Peloza, crkveni povjesničar, arhivist i paleograf, napisao je prigodom uspostave Riječko-senjske nadbiskupije i metropolije kratko ali vrlo vrijedno i bogatom bibliografijom popraćeno djelo *Riječka metropolija*.⁴⁹ On nije dovoljno vrednovan, možda i zbog toga jer je spram marksizma zauzeo pomirljiviju i manjinsku liniju među hrvatskim katolicima. Tražio je putove zbližavanja s komunistima i marksistima na osnovama kršćanskog socijalizma i

46 Dobroslava MLAKIĆ, *Družba sestara Presvetog Srca Isusova: povijesni pregled (1899.-1999.)*, Zagreb – Rijeka 2000.

47 Livija KIRN – Vincencija NOSIĆ (prir.), *Sestre milosrdnice u Rijeci 1858-1978*, Rijeka 1980.

48 Emanuel HOŠKO - Estera RADIČEVIĆ (ur.), *Stoljetnica života i rada milosrdnih sestara Svetog križa na Sušaku*, Rijeka 2005.

49 Rijeka – Zagreb 1973.

personalizma.⁵⁰

Franjevac i plodan crkveni povjesničar Franjo Emanuel Hoško, osim povijesti hrvatskog franjevaštva, hrvatskih katekizama, crkvenoga školstva i trsatskog svetišta i franjevac a što čini središte njegova znanstvenoga interesa, napisao je i povijesno-kulturni prikaz prostora na kojemu se danas nalazi Riječka nadbiskupija.⁵¹

Tek fragmentarne informacije o dolasku dominikanaca u Rijeku 1951. možemo naći u povijesti hrvatskih nasljedovatelja svetog Dominika čiji je autor vjerojatno najpoznatiji suvremeni hrvatski crkveni povjesničar Franjo Šanjek.⁵²

O dolasku i početku djelovanja Družbe Isusove u Opatiji 1960., koja je preuzela teret pastorala u većem dijelu zapadnog područja Riječke biskupije, pisao je autor ovoga članka.⁵³

4. Još neki imperativi za historiografiju o Riječkoj biskupiji

Prosudba po kojoj “na početku 21. stoljeća stasa nova generacija talijanskih povjesničara koji poznaju jezike i čitaju historiografsku literaturu nastalu u zemljama sljednicama Jugoslavije ili pak posvećuju više pažnje razumijevanju šireg konteksta”, na temelju čega je omogućeno stvaranje novih interpretacija, te kako su tomu doprinijela i sve češća i sustavnija istraživanja slovenskih i, iako u mnogo manjoj mjeri, hrvatskih povjesničara”,⁵⁴ dok vrijedi za građansku historiografiju, samo se djelomično odnosi i na crkvenu povijest.

Hrvatski i slovenski katolici ne poznaju dovoljno crkvenu povijest biskupija u kojima su živjeli tijekom talijanske uprave, a kojima su upravljali biskupi Talijani. Crkvenim upravnicima talijanske nacionalnosti valja priznati zasluge u pastoralnom životu i radu. Nije ispravno ignorirati njihovo djelo jer pripadnost Katoličkoj crkvi nadilazi nacionalnu pripadnost. Historiografi su do sada o njima najčešće pisali parcijalno te su bili uvjetovani nacionalnom ili ideološkom pripadnošću. Takve bi podjele trebalo nadvladati. Jugoslavenski (hrvatski i slovenski) autori nisu rabili talijansku literaturu, dok su talijanski autori ignorirali

50 Usp. Franjo Emanuel HOŠKO, *Zapadnohrvatske povijesne teme*, Rijeka 2009., 427-434.

51 „Riječka nadbiskupija“, *Zapadnohrvatske povijesne teme*, Rijeka 2009., 11-16.

52 Franjo ŠANJEK, *Dominikanci i Hrvati. Osam stoljeća zajedništva (13.-21. stoljeće)*, Zagreb 2008., 23.

53 Marko MEDVED, „Prigodom 50 godišnjice dolaska isusovaca u Opatiju“, *Vjesnik Hrvatske pokrajine Družbe Isusove*, 17. prosinca 2010.

54 Franko DOTA, *Zaraćeno poraće*, 41.

historiografe s druge strane granice, smatrajući ih upregnutim u ideološku borbu. Dvije suprotstavljene historiografije, jezično i ideološki kontrapozicionirane, dočekale su kraj komunizma.

Objektivna historiografska prosudba riječke crkvene povijesti morala bi poštivati neke preduvjete i obveze. Za pisanje crkvene povijesti Istre i Rijeke prve polovice dvadesetog stoljeća moraju se poznavati tri jezika: hrvatski, talijanski i slovenski. Samo na taj način povjesničar može koristiti sve dostupne izvore, objavljene i neobjavljene.

Osim toga neophodno je da svjetovni povjesničari poznaju crkvenu povijest, da su upoznati s literaturom i novim spoznajama na tome području. Katkada nije naodmet zahtijevati od povjesničara da ima barem elementarno znanje o kršćanstvu i Crkvi, što mu pomaže da vrednuje teološko-pastoralnu misao i rad crkvenih ljudi, i bez čega nije osposobljen za davanje sudova o crkvenoj povijesti.

Prvih dvadeset godina povijesti Riječke biskupije obuhvaća razdoblje talijanskog fašizma. Stoga valja reći kako kako su progon hrvatsko/slovenskog svećenstva i prisilna talijanizacija djelo tadašnjega režima, a ne crkvenih upravnika. Crkvene su se vlasti prema tome pitanju ponašale različito. Valja uvijek prije svega razborito razlučiti slobodne odluke crkvenih vlasti od odluka administrativnih državnih (ili vojnih) vlasti. U nekim će se slučajevima naići na utjecaj fašizma na Crkvu, ali pritom svakako treba naglasiti da katolička hijerarhija nije zahtijevala a još manje poticala, državnu vlast na nepravedne postupke prema slavenskom stanovništvu, kao što je tvrdila komunistička historiografija.

Što se tiče razdoblja nakon 1945., suvremenom povjesničaru valja pripomenuti kako iz djela nastalih tijekom komunizma u Jugoslaviji ne izvire objektivna slika Crkve. Marksizmu bliski povjesničari promatrali su Crkvu isključivo kroz prizmu državnoga neprijatelja. Suočavajući se danas s jugoslavenskom historiografijom treba imati na umu da je kontekst pedesetih godina, u kojima je većina tih djela izdana, obilježen zaoštavanjem jugoslavenske politike spram Italije i Svete Stolice. Ta se djela pojavljuju usporedno s prekidom diplomatskih odnosa između Beograda i Svete Stolice, i dok je Titova Jugoslavija bila u sukobu s Italijom oko pripadnosti tršćanskoga područja. Vrijeme je da se napusti militantnost one historiografije koja često postaje instrumentom politike. Njezina je najčešća zabluda promatranje druge zajednice kao neprijatelja. Na taj se način sve analizira kroz odnos mi – oni, a stvarnost se pogrešno pojednostavljuje.

Objektivan, bio on crkveni ili svjetovni povjesničar, ne smije argumente koje prenose neobjektivni, više ili manje ideologizirani autori, eliminirati bez rasprave. Argumente uvijek treba problematizirati i podvrći objektivnom sagledavanju bez obzira od koga dolaze. Svjetovni ili crkveni povjesničar koji

želi dati potpun i što objektivniji sud ne smije izbjegavati ulaženje u delikatna i kompleksna pitanja, u ovom slučaju u odnos talijanske katoličke hijerarhije i fašizma, odnosno odnarođivanja Hrvata i Slovenaca.

Bolja međusobna suradnja povjesničara triju naroda, osobito u proučavanju međuratnih godina, zbog činjenice da su se tijekom talijanske uprave katolici Hrvati, Slovenci i Talijani zajedno nalazili unutar višenacionalnih biskupija (Riječke, Porečko-pulske, Krčke, Tršćansko-koparske, Goričke) kojima su upravljali biskupi Talijani, onemogućila bi ono što se sada događa, odnosno to da glavni presjek crkvene povijesti Slovenije donosi pogrešne podatke o tom dijelu naše zajedničke crkvene povijesti.

Historiografija ovoga razdoblja otvara i pitanje odnosa svjetovnog povjesničara prema Crkvi i crkvenoj povijesti, ali propituje ulogu i položaj crkvenoga povjesničara spram Crkve i hijerarhije. O zadaći i ulozi crkvenoga povjesničara, i općenito odnosa svjetovnog i crkvenog proučavanja povijesti Crkve, navedimo riječi 2009. preminulog crkvenog povjesničara Rogera Auberta. On je još 1963. simboličkim govorom rekao: “Kao što ne postoje dvije vrste matematike, jedna koja bi bila kršćanska a druga nekršćanska, tako ne možemo imati ni dvije vrste crkvene povijesti, jedna koja je nadahnuta teologijom i druga koja to nije.”⁵⁵

Zaključak

U pisanju riječke crkvene povijesti neophodna je kontekstualizacija. Ona znači da povijest Crkve u Rijeci treba smjestiti unutar opće povijesti Crkve i unutar povijesti Crkve na hrvatskom području. Upravo na to smjera već navedeni tekst Franje Šanjeka kada tvrdi da povijest Crkve treba pisati globalno, uzimajući u obzir vjerski život i mentalitet kako nacionalne tako i opće Crkve.⁵⁶

Hrvatskim i slovenskim katolicima nije poznata povijest biskupija u kojima su živjeli tijekom talijanske uprave i kojima su upravljali biskupi Talijani. Valja vrednovati djelovanje biskupa Talijana i ne smije ih se ignorirati jer pripadnost Katoličkoj crkvi nadilazi nacionalnu pripadnost. Historiografi su o njima do sada najčešće pisali parcijalno, uvjetovani nacionalnom ili ideološkom pripadnošću. Hrvatski i slovenski autori nisu rabili talijansku literaturu, dok su talijanski

55 Roger AUBERT, “Introduction générale” u: *Nouvelle histoire de l'Église*, Luis Jacob ROGIER, Roger AUBERT, M. David KNOWLES (ur.), I, Paris 1963., 7.

56 Franjo ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, 4.

autori ignorirali historiografe s druge strane granice, smatrajući ih upregnutim u ideološku borbu. Dvije suprotstavljene historiografije, jezično i ideološki kontrapozicionirane, dočekale su kraj komunizma. Takve bi podjele trebalo nadvladati integrirajući do sada napisano i prije svega radom na arhivskom vrelu.

Djela nastala otvaranjem Vatikanskog arhiva za pontifikat Pija XI. pokazuju da delikatno pitanje Crkva – fašizam ne trpi pojednostavljivanje, te da ga valja smjestiti u kontekst složenih odnosa između Crkve i države u Italiji koji su šest desetljeća od ujedinjenja zemlje trajno bili obilježeni poteškoćama i napetostima, a u Santinovim godinama radikalno su poboljšani s oživotvorenjem konkordata potpisanog 1929.

Djela o crkvenoj povijesti Rijeke nastala tijekom komunizma u Jugoslaviji, osobito u pedesetim godinama, ne daju objektivnu sliku Crkve. Marksizmu bliski povjesničari promatrali su Crkvu isključivo kroz prizmu državnoga neprijatelja. Treba imati na umu da je kontekst pedesetih godina, u kojima je većina tih djela izdana, obilježen zaoštavanjem jugoslavenske politike spram Italije i Svete Stolice. Treba posve napustiti militantnu historiografiju koja često postaje instrumentom politike.

Historiografija još nije zabilježila sve okolnosti stradanja svećenika Riječke biskupije za vrijeme rata i u poraću. Svećenici triju nacionalnosti – Hrvati, Slovenci i Talijani – podnijeli su žrtve svojih života na udaru staljinizma.

Od svjetovnog povjesničara koji se bavi crkvenoj poviješću valja zahtijevati da ima barem elementarno znanje o kršćanstvu i Crkvi jer bez toga nije osposobljen za vrednovanjem teološko-pastoralne misli i rada crkvenih ljudi. Od crkvenog historioografa koji istražuje povijest mjesne Crkve traži se da dobro poznaje svjetovnu povijest i opću povijest Crkve, ali i da bude spreman braniti položaj, autonomiju i znanstveno utemeljenu metodologiju svoga rada. Uz naglašavanje kako povijesna metodologija daje apsolutnu prednost sigurnim historijskim vrelima, već spomenuti Šanjek hrvatskom crkvenom povjesničaru poručuje da u što vjernijem prikazu religioznih gibanja i zbivanja uzima u obzir rezultate standardnih crkvenoj povijesti pomoćnih znanosti i okoristi se „suvremenom sociologijom, psihologijom, kulturnom antropologijom, geohistorijom, ne ispuštajući iz vida međuovisnost ekonomskih, ideoloških, kulturnih, političkih i drugih faktora“.⁵⁷

Za ispravan sud o crkvenim upravnicima Rijeke, valja ispitati cjelokupnu njihovu aktivnost, uključujući i najosjetljivije elemente koji su u hrvatskoj i slovenskoj javnosti često zasjenili ostatak djelatnosti biskupa. No treba znati da

57 Isto, 5.

je djelovanje biskupa u najvećoj mjeri zaokupljeno naučavanjem, upravljanjem i posvećivanjem, dok odnos prema društveno-političkoj zajednici ipak nije u toj mjeri dominantan kao što sugeriraju određene ideologizirane historiografije.

SUMMARY

AN INSIGHT ON SOME HISTORIOGRAPHICAL PROBLEMS REGARDING THE MULTINATIONAL BISHOPRIC OF RIJEKA (1925.-1969.)

Marko MEDVED

Croatian and Slovenian Catholics are not that familiar with the church history of the bishoprics in which they resided during the Italian government and which were led by Italian bishops. To the church governors of Italian descent must be recognized the merits of their pastoral life and work. It is not right to disregard their work since belonging to the Catholic Church overrides the national affiliation. Historians, up till now, have written about them partially and were conditioned by the national or the ideological attachment. Croatian or Slovenian authors did not use Italian literature, while the Italian authors ignored the historiographers from the other side of the border, deeming them harnessed in the ideological struggle. Two confronted sides of historiography, contra posed by language and ideology, met the end of communism. Such divisions should be surmounted by integrating the things written so far and above else by working on archive material.

The works on the history of the Church in multinational bishoprics on Croatian and Slovenian territories during the Italian government, which originated during communism, emerged at the same time as the dissolution of diplomatic relations between Belgrade and Vatican and when Tito's Yugoslavia was in conflict with Italy regarding the area of Trieste.

A much better mutual cooperation between historians from the three nations is needed, especially when researching the war years, because of the fact that during the Italian government Croatian, Slovenian and Italian Catholics resided together in multinational bishoprics.

The historiography has not yet taken note of all the circumstances regarding the perishing of clergy from the bishopric of Rijeka during the time of the war and afterwards. To form a correct assesment on the church governors of Rijeka one must research all of their deeds, including the most sensitive elements which in the Croatian and Slovenian public often overshadowed the rest of the bishops' work. However, it must be noted that the work of a bishop was mostly preoccupied with teaching, governing and devotion, while the relation towards the socio-political community was not all that dominant, as some historiographies plagued by ideology might suggest.

UDK 94(497.5-15)''19''

ISSN 1846-3223

ČASOPIS ZA POVIJEST
ZAPADNE HRVATSKE
WEST CROATIAN
HISTORY JOURNAL

Monografski broj / Special Issue

SJEVERNOJADRANSKI
POVIJESNI PANOPTIKUM
UPPER ADRIATIC
HISTORICAL PANOPTICON

uredili/edited by:

Vanni D'Alessio - Mila Orlić

GODINA VI. i VII.

RIJEKA, 2011.-2012.

SVEZAK 6. i 7.

Časopis za povijest Zapadne Hrvatske
West Croatian History Journal

Izdavač / Publisher:

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci
Department of History, Faculty of Social Sciences and Humanities, University of Rijeka
Sveučilišna avenija 4, Kampus Trsat, 51000 Rijeka, Hrvatska/Croatia
tel +385(0)51/265-638

Za izdavača:

Predrag ŠUSTAR

Urednički kolegij / Editorial Board:

John ASHBROOK (Sweet Briar College), Pamela BALLINGER (University of Michigan), Daniel BARIC (Université François-Rabelais, Tours), Vesna BAUER MUNIĆ (Sveučilište u Rijeci), Emilio COCCO (Università di Teramo), Maja ČUTIĆ GORUP (Sveučilište u Rijeci), Vanni D'ALESSIO (Sveučilište u Rijeci / Università di Napoli), Darko DAROVEC (Univerza na Primorskem, Koper), Franko DOTA (Sveučilište u Rijeci), Mila DRAGOJEVIĆ (The University of the South, Sewanee TN), Darko DUKOVSKI (Sveučilište u Rijeci), Guido FRANZINETTI (Università del Piemonte orientale, Alessandria), Kosana JOVANOVIĆ (Sveučilište u Rijeci), Aleksej KALC (Univerza na Primorskem, Koper), Heike KARGE (Universität Regensburg), Borut KLABJAN (Univerza na Primorskem, Koper), Mila ORLIĆ (Sveučilište u Rijeci), Gherardo ORTALLI (Università di Venezia), Vjeran PAVLAKOVIĆ (Sveučilište u Rijeci), Maja POLIĆ (Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU, Rijeka), Dominique REILL (University of Miami), Ludwig STEINDORFF (Christian Albrechts Universität zu Kiel), Sabine RUTAR (Institut für Ost- und Südosteuropaforschung, Regensburg), Franjo ŠANJEK (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti), Fabio TODERO (Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione in Friuli Venezia Giulia, Trieste)

Ovaj broj uredili / This issue's editors:

Vanni D'ALESSIO (glavni urednik / Editor in Chief),
Mila ORLIĆ (zamjenica glavnog urednika / Vice Editor in Chief)
Kosana JOVANOVIĆ (tajnica - urednica prikaza knjiga / Secretary - Book Review Editor)

Suradnici/Collaborators:

Emma UDOVIČIĆ, Lana OREŠKI, Vedran SULOVSKEY

Jezična redakcija:

Autorska

Grafička priprema:

Jan HYRAT

Kontakti/Contacts:

Vanni D'ALESSIO
dalessio@ffri.hr
tel +385(0)51/265-638

Sadržaj

Proslov	8
Foreword	9

Pogledi na Sjeverojadranski prostor i njegovu historiografiju **Views on the Upper Adriatic and its Historiography**

Mila ORLIĆ Javni diskursi, nacionalne memorije i historiografija na sjevernojadranskom prostoru	13
Raoul PUPO Alcuni problemi di storia comparata: l'alto Adriatico dopo le due guerre mondiali	23
Raoul PUPO Neki problemi komparativne povijesti: sjeverni Jadran nakon dva svjetska rata	33
Guido FRANZINETTI The Former Austrian Littoral and the Rediscovery of Ethnic Cleansing	43
Vanni D'ALESSIO Ponad Egzodusa i Fojbi. Nova talijanska literatura o "Istočnoj granici"	55
Franko DOTA Od usuda povijesti do fatalne greške: hrvatska historiografija o stradavanju i iseljavanju Talijana Istre i Rijeke	77

Nova istraživanja o Sjevernom Jadranu **New Research on the Upper Adriatic**

Milan RADOŠEVIĆ Higijenske i zdravstvene prilike u zapadnoj Hrvatskoj između dva svjetska rata s posebnim osvrtom na Istru	99
Marko MEDVED Razmišljanje o nekim historiografskim problemima višenacionalne Riječke biskupije (1925.-1969.)	125

Nevenka TROHA	
The Slavic-Italian Brotherhood. Aspects of the Role the Italians had in the Slavic-Italian Anti-Fascist Union	149
Andrea ROKNIĆ BEŽANIĆ	
Uspostava i organizacija civilnih i vojnih vlasti u poslijeratnoj Rijeci	163
Gloria NEMEC	
Processi di formazione della minoranza italiana, memorie e interpretazioni sul tema delle opzioni	179
Gloria NEMEC	
Procesi formiranja talijanske manjine, pamćenje i interpretacije problematike “optacija”	211
Prikazi i izvještaji	
Reviews and Notes	
Piero PURINI	
Metamorfosi etniche. I cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria 1914-1975 (Milan MARTUSLOVIĆ)	245
Marino MANIN	
Istra na raskrižju: O povijesti migracija pučanstva Istre (Ivan ŽAGAR)	251
Slaven BERTOŠA	
Osebjuno mjesto Austrijske Istre: lupoglavski kraj u srednjem i novom vijeku (Matija DRANDIĆ)	255
The Royal Body Conference (Kosana JOVANOVIĆ)	260
36. Pazinski memorijal - znanstvenostručni skup (Ivan ŽAGAR)	267
Upute budućim autorima	272
Guidelines for future submissions	273